

ЗА СЛОВОРЕДНИТЕ И ИНТОНАЦИОННИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА БЪЛГАРСКИТЕ ВЪПРОСИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С К-ДУМИ

Христиана Кръстева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ON THE WORD ORDER AND INTONATIONAL FEATURES OF BULGARIAN QUESTIONS WITH WH-WORDS

Hristiana Krasteva
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The research deals with some intonational and word order features of Bulgarian *wh*-questions. More specifically, it addresses the problem of the clitic doubling of the object position and its functional and prosodic characteristics. The article aims at giving a different view of the connection between word order and intonation in *wh*-questions in Bulgarian.

Keywords: prosody, intonation, word order, typology, *wh*-questions

В настоящата публикация ще разгледаме някои интонационни и словоредни особености на българските въпросителни изречения с *к*-дума. Ще се съсредоточим върху проблема за феномена удвоено допълнение, когато той се реализира в рамките на въпросително изречение с *к*-дума. Ще използваме програмата Speech Analyzer, за да получим графики на интонационния контур на изреченията, с които ще работим. Целта е да разгледаме връзките между словоред и интонация, като се основаваме на постигнатото в изследването на Й. Пенчев „Основни интонационни контури на българското изречение“ (1980 г.).

Основни теоретични положения

Статията включва коментар на идеи от теорията Х'. Тя най-общо постулира следното: „Всяко просто словосъчетание се състои от две части: главна и подчинена. Главната част, опората, е винаги от типа Х-нулево, а подчинената е винаги от тип ХР [...] ХР показва горната граница на проектирането, а това значи, че може да доминира и само над главната част, ако не е разширена,

т.е. ХР би могло да има само една съставка – Х“ (Бояджиев, Кутсаров, Пенчев /Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: 511).

За целите на настоящата статия ще работим с насоките на Й. Пенчев (Пенчев/Penchev 1980: 80 – 81) по отношение на звуковите характеристики, които обуславят фразовата фонология, а именно синтактичните интонационни признаци *пауза, височина и ударение*. Връзката между интонационната изтъкнатост (рематичността) и *к-думите* в славянските езици е засвидетелствана от Св. Иванчев, който казва, че *к-думите* „[...] заемат в историята на славянските езици изключително позиция на рема в изречението и в такава позиция те се пазят най-устойчиво с хилядолетия“ (Иванчев/Ivanchev 1988: 107). Към това разбиране се присъединява и Й. Пенчев: „Въпросителните *к-думи* задължително отиват в свободна спецификаторна позиция на изречението и носят изреченското ударение като фокус на изречението“ (Пенчев/Penchev 1993: 131 – 132). Според автора „[...] ако изречението започне с въпросна дума, то се оформя задължително с „каскадна“ линия [...]“ (Пенчев/Penchev 1980: 107).

За природата на удвоеното допълнение в български език

Удвоеното допълнение е типологична характеристика на българския език. К. Мирчев например го дефинира като „пряка последица от загубата на падежните форми [...]“ (Мирчев/Mirchev 1978: 248 – 249). Това твърдение намира нов „прочит“ в изследванията на Ст. Франкс (Франкс/Franks 2013: 117), според когото местоименните клитики в български са опори в падежната фраза К(Case)Р.

К. Мирчев отбелязва, че явлението е характерно и за останалите балкански езици (Мирчев/Mirchev 1978: 248 – 249), докато на по-ранен етап Л. Милетич е критичен към подобно твърдение (Милетич/Miletich 1937: 1 – 20). В академичната „История на новобългарския книжовен език“ удвояването е посочено като характеризиращо се с умереност, но с уточнението, че „употребата му не е могла да бъде напълно избягвана, поради което то не може да се разглежда като факултативно явление в съвременния книжовен език“ (БАН/ВАН 1989: 435). Й. Пенчев коментира, че „удвояващото местоимение не е втора синтактична позиция, повтаряща лексикално изразената функция“ (Пенчев/Penchev 1993: 121 – 126). Това авторът обяснява с факта, че „според тета-

критерия една семантична роля не може да се припише на повече от един аргумент“ (Пенчев/Penchev, цит. съч.: 71). Й. Пенчев дефинира тета-критерия така: „Всеки аргумент получава само по една роля; за всяка семантична роля има по един-единствен аргумент, на който тя се приписва“ (Пенчев/Penchev 1993: 71).

Нека илюстрираме явлението с конкретни примери.

- (1)¹ Леля Кина баба ти вчера я е видяла. – Кого баба вчера го е видяла?
- (2) Вестника мама вчера ми го даде. – Кое мама вчера ти го е дала?

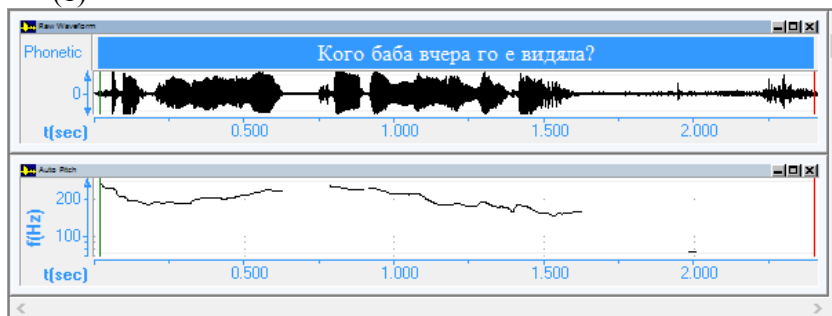
Във всички изречения по-горе удвояващата обектна клитика е задължителна, изтриването ѝ от изречението го прави неграматично². Ще разгледаме интонационните контури на въпросителните изречения в (1) и (2), като целта е да проверим паузите, височините и ударенията при изговарянето им. Те ще ни помогнат да открием търсените връзки със словоредата. Й. Пенчев (Пенчев/Penchev 1997: 566) различава два структурни типа удвояване на допълненията, а именно дислокационно и контактено (същинско). И при двете според него „не може да има пауза пред кратката местоименна форма“ (Пенчев/Penchev 1997: 566). Логично е клитичните допълнения да се изговарят в една интонационна фраза с *к*-думата (при съответното разположение във въпрос с *к*-дума), тъй като не носят собствено ударение. Ако това е така, под влияние на *к*-думата те следва да са маркирани с [+p]. Нека проверим това твърдение, проследявайки графиките на интонационния контур на въпросителните изречения от примери (1) и (2):

Изреченията в (1) и (2) започват с обектни позиции, запълнени от *к*-думи (2 по всяка вероятност е елиптично – пропуснато е местоимението *нещо*). И в двете изречения удвояването се реализира еднократно с акузативната обектна клитика *го*, която заема място пред формата на спомагателния глагол *съм*.

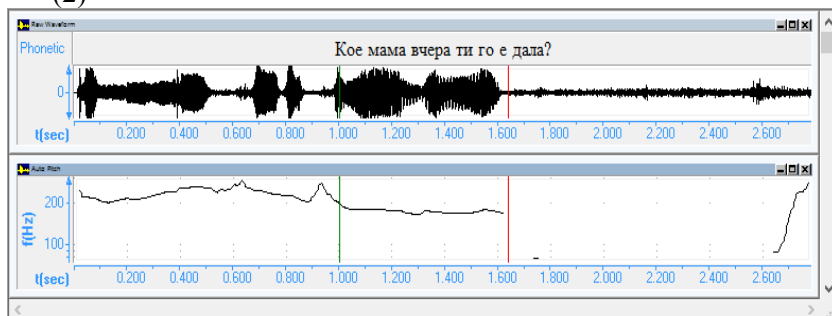
¹ Съобщителните изречения в примерите са от разговорната реч (лична комуникация), а въпросите в 1 и 2 са конструирани.

² За представената структура тук не коментираме случаи на перифраза.

(1)

(2)

На графиката между линиите е посочен интервалът, в който се изговаря клитичният комплекс. Той оформя интонационно „плато“, в което клитичното акузативно допълнение *го* се реализира след *ти*. И докато личното дателно местоимение се намира в пика (преди зелената линия) с височина на тона 273 Hz, съседното му *ко* се интонира с 204 Hz. За сравнение – *кое* се интонира с 247 Hz. Средната тоналност на рематичния център (*к*-фразата) е 219 Hz, а средната тоналност на интонационното „плато“, което формира каскадния въпросителен контур, е 186 Hz.

Тези наблюдения вероятно са неочаквани предвид заключенията на Й. Пенчев: „В удвоените конструкции клитичните местоимения са „копия“ на лексикалните допълнения. Вместо да говорим за създаване на клитична позиция чрез „копиране“, ще приемем по-просто решение – позицията СР се генерира базисно, с правилата на конституентната граматика. Тъй като клитичните местоимения са пак дефинитни съществителни, те също са индексирани, но трябва да бъдат коиндексирани със същинските

допълнения. Коиндексираните части са съседни, т.е. имат обща максимална проекция. В такъв случай коиндексирането означава съгласуване“ (Пенчев/Penchev 1993: 123).

Тъй като означава съгласуване, коиндексирането е белег и за проникване на признаци. В случая признакът е интонационна изтъкнатост [+p]. Освен падеж и семантична роля, ако при изнасяне удвоеното допълнение влиза в обсега на влияние на *к*-думата, то следва да получи признак [+p]. „Памет“ за това би трябвало да се прехвърли и върху неговата клитика и тя да бъде присъединена към интонационна фраза с по-висок тон, където да получи същото маркиране [+p]. Това обаче не се случва. И на двете графики по-горе не се забелязва височинна прилика между клитичната и разгърнатата обектна фраза. Напротив, налична е противоположна интонационна реализация, която най-общо можем да характеризираме така: ***по-високо се интонира първият реализиран обект.***

Този факт според нас намира обяснение с изнасянето на *к*-думата до SpеcCP и нуждата от формиране на каскаден интонационен контур. Интересна е също и платовидната реализация, за която приемаме, че се дължи на прозодични причини. Клитиките нямат собствено ударение и не формират *голяма прозодична единица от интонационни фрази* (Франкс/Franks 2013: 111 – 133). Реализирането им пред глагола налага сравнително равно по тоналност интониране („на един дъх“ – забележи липсата на паузи при сегментирането в графиките по-горе) с най-нисък тон при глагола, с което да се осъществи постепенен спад от гледна точка на общата височина на тоналността за целите на въпросителния каскаден спад.

Нека разгледаме и още няколко случая. Както вече споменахме, в българската синтактична традиция е отразено нееднократно, че удвояването на допълнението не е изцяло факултативно³. Наблюдават се случаи⁴, при които в даден контекст удвояването на допълнението е задължително:

³ Вж. напр. Крарова, Cinque/Кръпова, Чинкве 2008; Arnaudova, Крарова/Арнаудова, Кръпова 2007 и др.

⁴ И. Кръпова и О. Арнаудова (Arnaudova, Крарова/Арнаудова, Кръпова 2007) наблюдават това задължително удвояване при глаголи за чувства и състояния; Ст. Франкс го наблюдава, когато „кореперентният елемент е логически субект в

(3) **Иван** Мария го видя⁵. **Кирил** Хрисито го обича много.

За да преодолеем възможно двусмислие, породено от средния род на собственото име във второто изречение, ще го заменим с личното местоимение *тя*.

Ако преформулираме изреченията без клитичното акузативно допълнение, те стават неграматични:

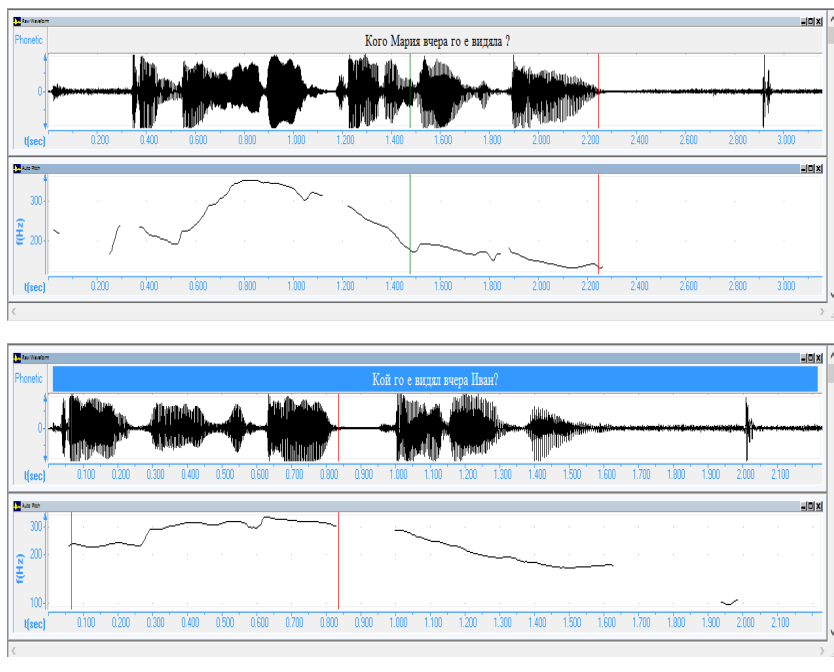
(4) Иван Мария видя.*

Кирил тя обича много.*

Ще моделираме изреченията, като зададем въпрос първо към допълнението, а после към подлога. Поетапно ще разгледаме анализите на изреченията със Speech Analyzer.

(5) **Кого** Мария вчера *го* е видяла?/Кой **го** е видял вчера **Иван**?

Кого тя *го* обича много?/Кой **го** обича много **Кирил**?

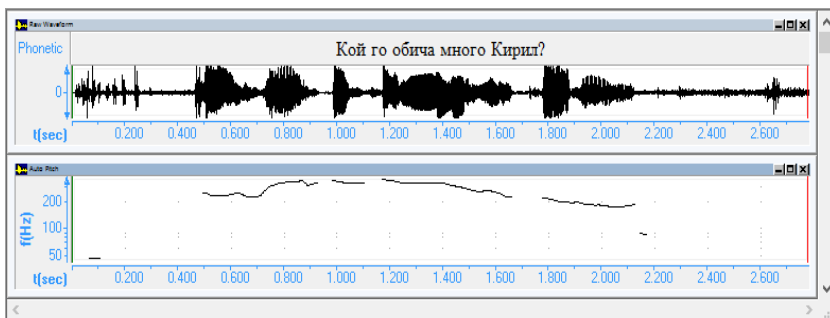
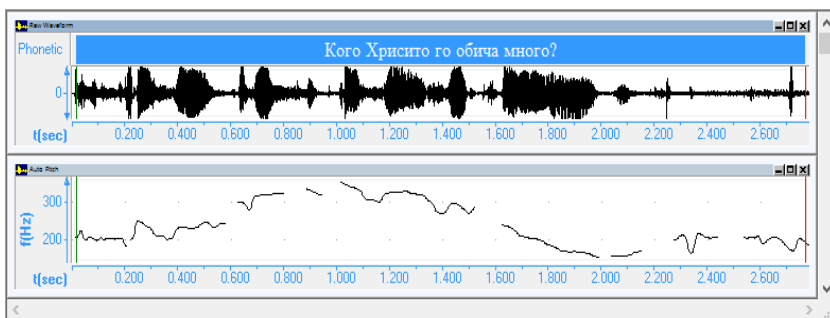
непряк падеж [...], когато е топик [...] или при к-фрази с нарушена йерархия“ (Франк/Franks 2013: 118 – 119).

⁵ Примерът е на Арнаудова/Arnaudova 2013: 242 – 243.

На двете графики между линиите са сегментите, в които се реализират клитичните удвоени допълнения със спомагателния глагол *съм*.

В първото изречение въпросът е зададен към разгърнатия обект с акузативната форма на кой *кого*. Интересно е, че *к*-думата, макар и изнесена, се интонира с доста по-нисък по височина тон от подлога, а именно – *кого* при 281 Hz, а подлогът *Мария* се интонира при 365 Hz. Удвояващата акузативна клитика *го* (с референт *кого*) се реализира в спад при стойност от 180 Hz, с което се оформя низходящата част на изречението и до края тонът намалява само с още 30 Hz, за да завърши при 150 Hz.

Във второто изречение наблюдаваме същото – *кой* се интонира при височина на тона от 229 Hz, *го* при 284 Hz, а глаголната фраза от 311 до 345 Hz при ятовата гласна във *видял*. Частта *вчера Иван* формира низходящия сегмент при височини между 287 Hz и 172 Hz в абсолютния край на изречението.

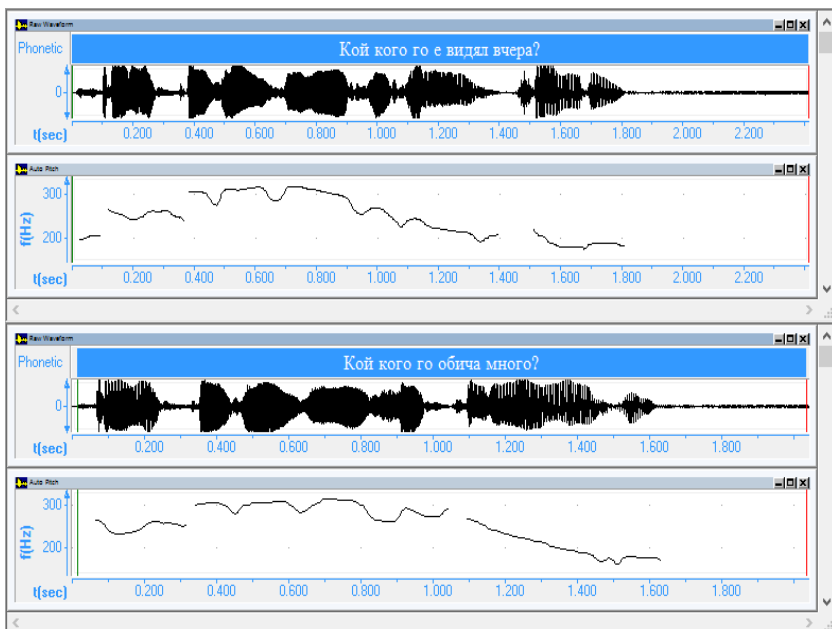

На първата графика се вижда как подлогът е в по-високо изтъкната интонационна част, а на втората най-високо изтъкнатата част е също след *к*-думата, *го обича*.

Нека да разгледаме същите примери, но със заменени с *к*-дума разгърнати обекти. Така ще следим едновременно два феномена, типологично присъщи на съвременния български език – многократно извеждане и удвояване на допълнението.

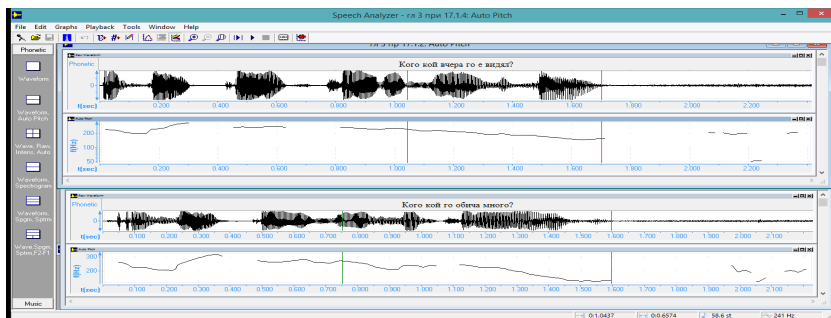
При моделирането чрез заместване в примерите се забелязва, че удвояването става незадължително. Ето едното изречение без удвояващата акузативна клитика – *Кой кого е видял вчера?* Изречението е граматично и липсват неясноти при предаването на информация. В съобщителния вариант по-горе (вж. пример 5) удвояването се реализира при предпоставен разгърнат обект. Във въпросителното изречение *кого* може да предхожда *кой* в ограничена дистрибуция. Тази нарушена йерархия е възможна само в ехо-въпроси.

(6) **Кой кого *го* е видял вчера?/Кого кой вчера *го* е видял?**
Кой кого *го* обича много?/Кого кой *го* обича много?

В графиките е видна разликата между височината на тона при интониране на *кой* и *кого*, както и сходните контури при интониране на поредицата *кого* – *го*, които се дължат на двойната реализация на сричката *го*.

Интересна картина при сравнение ни дават изреченията с нарушена йерархия.

Между тях следва да се отчетат някои различия – в първото изречение след двете *к*-думи има две клитики – това са удвоеният акузативен обект и формата на спомагателния глагол *съм*. Във второто изречение единствената клитика е удвоеният акузативен обект.

При казуса с една клитика (второто изречение) *го* стои след *кой*, което е силно ударено (интонира се при височина на тона 321 Hz), и пред глагола *обича* (вис. на тона 268 Hz). Предвид това, не е неочаквано *го* да се интонира сравнително високо – 256 Hz, но това се дължи на неговото обкръжение, а не на собствено му ударение. И все пак на този общ фон *го* съставлява кратък интонационен спад. В първото изречение при наличен малоброен клитичен комплекс⁶ наблюдаваме отново абсолютен пик при *кой* (вис. на тона 327 Hz), изговаряне на клитиките без пауза нито помежду им, нито между тях и еловото причастие *видял*, като

⁶ Тук нямаме за цел да дефинираме понятието „клитика“. Названието „клитичен комплекс“ ще използваме в смисъла на „парадигматични клитики“ (по Франкс/Franks 2013: 112; това са т.нар. „специални“ клитики по Цвики 1977 или „предикативни“ по Тишева/Tisheva 2001) или клитичните форми на личните местоимения за винителен и дателен падеж и формите на глагола *съм*.

относителните стойности са 228 Hz – 192 Hz – 156 Hz (в абсолютния край на изречението).

Характерното *клитично интонационно плато* от предишните примери е видно и тук за първото изречение, където се оформя и своеобразен (макар и малоброен) клитичен комплекс. Във второто изречение няма подобна платовидна структура и низходящата част е по-добре изразена. За нас тези факти показват, че клитиките не съставят *голяма прозодична единица от интонационни фрази*.

Съществуват различни подходи и трактовки за откриване на мястото на българските клитики в синтактичната структура. Например Ст. Франкс (Франкс/Franks 2013: 111 – 133) ги разглежда като функционални опори в падежната фраза K(Case)P, която според неговия анализ се намира над DP. Клитиките се придвижват като опори, но не представляват конституент.

Основните ни съображения в полза на такова евентуално решение се отнасят до следните няколко факта, забелязани от Ст. Франкс, които се потвърждават и от нашите наблюдения: за клитиките са в сила прозодични ограничения; те са свободни по отношение на метричната организация; те не могат да проектират основни прозодични единици, нямат лексикални характеристики, нито изразяват синтактична комплексност. Приемането на подобно обяснение дава възможност за зачитане на прозодичните ограничения, които определят структурата, предпочетена за употреба.

Заклучение

При извеждане в SреСР *к*-думата съставя рематичен център с възходяща интонация, която обхваща няколко позиции. В случаите с удвоено допълнение по-високо се интонира първият реализиран обект, без значение дали той е клитичен или разгърнат. Вторият обект попада в по-ниска интонационна част във връзка с изискването на характерния каскаден интонационен контур на този вид въпросителни изречения.

Изследванията на подобни изречения със Speech Analyzer позволяват да се вгледаме в начина, по който клитиките влияят на ритмо-мелодиката на цялата фраза. Тъй като те носят функционална, а не лексикална информация, интересна е реализацията им във формалната структура. Нужни са допълнителни изследва-

ния на казуси със задължително удвояване на допълнението във въпросително изречение, за да се държи сметка какво е отношението на този феномен както към мелодичната, така и към синтактичната структура.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Арнаудова/Arnaudova 2013:** Арнаудова, О. Яркост и контраст в говоримия български език: лява дислокация на топика и контрастни топик-фокус вериги. // *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*. София: Изд. на БАН, 2013. [Arnaudova O. Yarkost i kontrast v govoriimiya balgarski ezik: lyava dislokatsiya na topika i kontrastni topik-fokus verigi. // *Novi izsledvaniya po generativen sintaksis na savremenniya balgarski ezik*. Sofia: Izd. na BAN, 2013.]
- Arnaudova, Krapova/Арнаудова, Кръпова 2007:** Arnaudova, O., I. Krapova. Clitic reduplication in Bulgarian: towards a unified account. // Compton, R., M. Goledzhinowska, Ul. Slavchenko (eds.) *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Toronto Meeting 2006 (FASL 15)*. Toronto Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 2007, 1 – 24.
- БАН/BAN 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. София: Издателство на БАН, 1989. [*Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik*. София: Izdatelstvo na BAN, 1989.]
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999:** Куцаров И., Т. Бояджиев, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: Петър Берон, 1999. [Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev. *Savremenen balgarski ezik*. Sofia: Petar Beron, 1999.]
- Иванчев/Ivanchev 1988:** Иванчев, С. *Българският език – класически и екзотичен*. София: Народна просвета, 1988. [S. Ivanchev. *Balgarskiyat ezik – klasicheski i ekzotichen*. Sofia: Narodna prosveta, 1988.]
- Крарова, Синке/Кръпова, Чинкуе 2008:** Krapova, I., G. Cinque. Clitic reduplication constructions in Bulgarian. // *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Dalina Kallulli and Liliane Tasmowski (eds.); *Linguistik Aktuell/Linguistics Today* 130, 2008; 257 – 287.
- Милетич/Miletich 1937:** Милетич, Л. Удвояването на обекта в българския език не е „балканизъм“. // *Списание на БАН*, кн. 56, 1937, 1 – 20. [Miletich, L. Udvoivaneto na obekta v balgarskiya ezik ne e “bakanizam”. // *Spisanie na BAN*, kn. 56, 1937, 1 – 20.]
- Мирчев/Mirchev 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1978. [Mirchev, K. *Istorieska gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo. 1978.]
- Пенчев/Penchev 1980:** Пенчев, Й. *Основни интонационни контури в българското изречение*. София: Изд. на БАН, 1980. [Penchev, Y. *Osnovni intonatsionni konturi v balgarskoto izrechenie*. Sofia: Izd. na BAN, 1980.]
- Пенчев/Penchev 1993:** Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарс-

- ки“, 1993. [Penchev Y. *Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzване*, Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”, 1993.]
- Тишева/Tisheva 2001:** Тишева, Й. Свободен или фиксиран е словоредът на клитиките? // *Българският език през XX век*. София: Изд. на БАН, 2001, 64 – 71. [Tisheva, Y. Svoboden ili fiksiran e slovoredat na klitikite? // *Balgarskiyat ezik prez XX vek*. Sofia: Izd. na BAN, 2001, 64 – 71.]
- Франкс/Franks 2013:** Франкс, Ст. Кратко описание и анализ на парадигматичните клитики в български език. // *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*. София: Изд. на БАН, 2013. [Franks, St. Kratko opisane i analiz na paradigmatichnite klitiki v balgarskiya ezik. // *Novi izsledvaniya po generativen sintaksis na savremenniya balgarski ezik*. Sofia: Izd. na BAN, 2013.]
- Zwicky/Цвики 1977:** Zwicky, A. *On clitics*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club, 1977.
- Chomsky/Чомски 1993:** Chomsky, N. A Minimalist Program for Linguistic Theory. // *The View from Building 20.*, eds. K. Halle and S. Keyser, Cambridge, Mass: MIT Press, 1993, 1 – 52.